

TÉR-RÉTEGEK
DÚLL ANDREA – IZSÁK ÉVA (SZERK.)
TANULMÁNYOK A XXI. SZÁZAD TÉRFORDULATAIRÓL
(L'HARMATTAN, BUDAPEST, 2014)
HALÁSZ LEVENTE

Az antikvitás horizontális térleírásától egészen jelenkorunk „globális faluvá” zsugorodott virtuális teréig sokféleképpen definiálták környezetünket. Ez az igény a 20. század második felében és a 21. század elején is folytatódott az egyaránt erősödő és szélesedő tudományos érdeklődésben a térfolyamatok, a tér átalakulása, a különböző tér-elméletek, a tér társadalmi perspektívából történő megközelítései, az urbánus terek irányában.

A hazai térkutatás legújabb eredményeit felsorakoztató „*Tér-rétegek – Tanulmányok a 21. század térfordulatairól*” című kötet szerzői a természet-, és társadalomtudományok szemszögéből, azok inter-, multi- és transzdiszciplináris eszközrendszerével közelítik meg és vizsgálják a teret. A vertikálisan és horizontálisan rendeződő földrajzi, kulturális, pszichológiai térrel foglalkozó mű kiváló példája a sikeres tudományok közötti kommunikációnak, az esetlegesen jelenlévő tudományterületeket elválasztó szakadékok átlépésének. A kötet alapcélja a koherens kapcsolat teremtése az eltérő diszciplínák között, egyben a téri intelligencia fejlesztése. Ezzel a művel a szerzőknek sikerült a városföldrajzi, környezetpszichológiai, geológiai, kulturális antropológiai, település-szociológiai orientációval rendelkező tanulmányok közötti harmónia megteremtése.

Napjaink tudományos életében tapasztaljuk a földrajz, mint interdiszciplináris tudomány két meghatározó ágának, a társadalom- és természetföldrajz évtizedek óta tartó eltávolodását, emellett a főáramú kutatások során alkalmazott tudományos együttműködések stagnálását. Biztató jelként kezelendő, hogy a 2000-es évektől a geográfus társadalom két ágánál – igaz, eltérő dinamikával és lelkesedéssel – nemzetközi és hazai szinten egyaránt erőteljes igény mutatkozik a tudományos kooperáció lehetőségeinek kiaknázására. *Dúll Andrea* és *Izsák Éva* szerkesztőpáros nevével fémjelzett tanulmánykötet eklatáns példája ennek.

A döntően teoretikus tanulmányokra épülő 184 oldalas könyv szerkezete kettős; a „*Tértudás, térfordulat*” elnevezésű nagy egység részletes elméleti tanulmányokat dolgoz fel, míg a „*Városi tér, várostudás*” a legfrissebb kutatási eredményeket ismerteti. A tudományos értékű mű kategorizálása bonyolult feladat. Szakkönyvként, tankönyvként, tértudományi empirikus kutatásokat megalapozó elméleti háttérkötetként egyaránt alkalmas.

A kötet első komplex fejezetét *Izsák Éva* tanulmánya nyitja. A szerző részletes tudománytörténeti összefoglalás keretében mutatja be a térvizsgálatok, vezető térkutatók fókuszpontjainak változásait az antik kor horizontális térleírásától egészen jelenkorunk virtuális teréig. Kitér a középkor, a kora újkor, a gyarmatosítások során globál-

lissá szélesedő, illetve a modern és posztmodern kori térkutatások legfontosabb mozgatórugóira, jellemzőire. A fejezet magyarázatot ad a térkutatások változásaihoz vezető főbb töréspontokra, paradigmaváltásokra. A szerző kritikával illeti a geográfia tudományát, miszerint annak ellenére, hogy a modern korban a térrétegekkel foglalkozó munkák erősítették a tudományok közötti kommunikációt, a földrajz éles határvonallal történő megosztottsága hosszú ideig fennmaradt mind főbb altudományai, mind egyéb diszciplínák területén. A tanulmány befejező etapa részletesen foglalkozik a tér újrafelfedezésével, koncentrálna az ember és tér kapcsolatára, valamint prezentálásra kerülnek az infokommunikációs fejlődés térrétegekre gyakorolt hatásai.

A következő tanulmány az egyetemvárosok tudásmiliójének a heidelbergi egyetem példáján történő bemutatására vállalkozik. *Peter Meusburger* tanulmányának magyar nyelvű olvasására *Gyuris Ferenc* kiváló fordítása okán nyílik lehetőség. Rendkívül aprólékos elméleti és módszertani bevezetőt követően betekintést nyerhetünk a felsőoktatási intézmények tudásmiliójét alapvetően befolyásoló és megváltoztató hatásokról, amelyet komplex összefüggéseiben vizsgálja a szerző. A sikeres intézményi működés egyik alappillérenek a tudományok közötti kooperációt tekinti, – erre jelen kötet is kiváló példaként szolgál – emellett egyaránt fontos a marketingtevékenység, az intézmény társadalmi tőkéje, a személyi feltételek, a szubjektív értékítéletek, a szigorú és meglehetősen stabil intézményi hierarchiában elfoglalt hely, az új gondolkodási mintázatok adaptációja, stb. A szerző véleménye szerint a tudásmiliót nem statikus változónak, hanem lehetőségnek kell tekinteni, amelyet kamatoztatni kell. Művében kitér a tudományos presztízs, a tudásmiliók sérülékenysége és lassú reagálása, valamint az intézmények elsősorban fiatal kutatók közép- és hosszú távú tudományos szocializációs folyamatát befolyásoló hatásra.

A kötet transz- és multidiszciplinaritását leginkább bizonyító munka *Kázmér Miklós* – *Patrick L. Colin* – *Danko Tabarosi* egy csendes-óceáni atoll elsüllyedéséről szóló, döntően geológiai és bölcsészettudományi jellegű tanulmánya, egyfajta etalonként funkcionál a sikeres tudományos kommunikáció területén. A munka kuriozitása, hogy mitológia történet alapozta meg, illetve segítette a földtani vizsgálatokat. A Velasco-zátony Holocénben bekövetkezett elsüllyedésének okaira, körülményeire és következményeire derül fény modern geológiai szoftverek által feldolgozott adatok segítségével. Az eltűnt szigetről történelmi időtávot tekintve is rendkívül gyorsan menekültek el az ott élők és telepedtek le a Palau szigetek biztonságosabbnak ítélt földrészen, ahol a helyi társadalomban vezetői szerepeket töltöttek be. Ezen tudományos és mitológiai tények két fontos ismérvet támaszthatnak alá; egyrészt valószínűsítik, hogy a veszélyes helyeken élők túlélési képessége indirekt módon erősödik, tehát pozitív szelekciós nyomás lesz rájuk hatással, másodsorban – közvetve – alapvető információkat kaphatunk a Föld folyamatosan melegedő átlaghőmérséklete miatti súlyosbodó klímaváltozás következményeként prognosztizált éghajlati menekültek migrációs forgatókönyvére.

A városi terekkel, azok átalakulásával, percepciójával, a várostudás sokszínűségével foglalkozó második komplex fejezet keretein belül *Izsák Éva* és *Düll Andrea* a városi térfordulatokat meghatározó interdiszciplináris megközelítéseket elemzik. A városok

kutatása, változásaik megértése, a városi tér és társadalmának kapcsolatrendszerei erősen globalizálódó világunk központi problematikája, kutatási tématerülete, ugyanis egyrészt a globális hatások elsődlegesen a városi terekben képeződnek le, másrészt a Föld 7 milliárd főt meghaladó népességének több mint 50%-a város lakó, harmadrészt a jelenlegi leggyökeresebb társadalmi-gazdasági változások is koncentráltan városok növekedéséhez köthetők. A szerzőpáros tanulmánya a várost társadalmi integrációként, a lakosság tértermelésének eredményeként vizsgálja, ezáltal sikeresen vázolja az urbánus terekhez köthető szociális reprezentációkat. A városkutatás ezredfordulóhoz köthető fordulatainak külön fejezetet szánnak, amelyben a humán faktor szerepe privilegizált. A posztmodern, illetve az azt követő korszak városainak fejlődésében, átalakulásában – a tanulmány szerint – a kreativitás került vezető szerephez, felváltva a tudásalapú gazdaságot.

Nikitscher Péter műve interdiszciplináris, főként a kulturális antropológia és városföldrajz oldaláról történő megközelítést felhasználva elemzi a szimbólumok hatalmi önreprezentációban és szimbolikus térfoglalásban betöltött szerepét budapesti példaként az 1873-as városeyesítéstől egészen napjainkig. A tanulmány a köztérelnevezések, valamint jelképek, emléktáblák, szobrok, emlékművek „életútjával”, használatával, a teret átalakító, a térhasználók szociális reprezentációját meghatározó funkciójával foglalkozik. Mélyreható, ideológiai alátámasztásokat is felsorakoztató magyarázatokkal szolgál az Osztrák–Magyar Monarchia, „a boldog békeidők”, az első világháborút követő rövid, de a szimbólumok térformáló hatásában meghatározó Tanácsköztársaság, a Horthy-korszak, a második világháború, az azt követő államszocialista éra, végül a politikai rendszerváltással elkezdődő posztszocialista átmenet időszakának karakteres változásairól. A szerző nézete alapján a köztérelnevezések, a köztéri szobrok állítása a (központi) hatalom irányító funkciójának meghosszabbítása, az éppen aktuális ideológiát legitimálja, erejét demonstrálja, viszont az ideológiai cél a gyakori használat, a „mindennaposá válás” következtében bizonyos idő elteltével nem érhető el.

Berki Márton a posztszocialista városfejlődés jellemvonásait veszi górcső alá, bemutatja azt a „ideiglenes” állapotot, amely a szocialista múlt és a kapitalista jövő között létezik. A tanulmányból komplex képet kaphatunk a szocializmus négy dekádjának és az elkövetkező piacgazdaság periódusának legfontosabb városmorfológiai, terület- és településfejlesztési beavatkozásairól, a politikai aktorok szerepváltozásairól, a társadalmi és területi egyenlőtlenségek funkcionális városrészek közötti alakulásáról, dinamikájáról, irányáról, alapvető átstrukturálódási mechanizmusokról. A szerző kiváló összefoglalást nyújt a szocialista és posztszocialista város funkcionális alapon elkülönülő homogénnek tekinthető településszerkezeti egységeinek (városközpont és a belváros, ipari területek, lakótelepek, az egykoron társadalmi és gazdasági értelemben is perifériának számító, a kapitalizmus előretörése óta azonban fejlett szuburbán térségnek aposztrofált városkörnyék) karaktereiről, az ott végbemenő változásokról. Az összegzésében egymással párhuzamosan zajló, vegyesen megjelenő négy különböző jövőbeni fejlődési forgatókönyvet (a nyugat-európai, az észak-amerikai, a kelet-ázsiai típusú, valamint a harmadik világbeli országokra jellemző) vázol fel.

A kötet következő tanulmánya is *Berki Márton* nevével fémjelzett, aki az előzőekben boncolgatott posztszocialista városokon belül markáns és kiterjedt urbánus területeket elfoglaló térszerkezeti elemként egzisztáló barnaövezetek funkcióváltását vizsgálja. A kutatást a térbeliség trialektikus elmélete alapozza, az érzékelt, az elgondolt és a megélt tér közötti kölcsönhatásokat, összefüggéseket, különbözőségeket vizsgálja. (A térelemlet Nikitscher Péter írásának középpontjában álló szimbólumok közösségi reprezentációs hatásai megértéséhez egyaránt hiánypótló elméleti háttérrel jelent.) Itt kívánom kiemelni a kötet fontos érdemét, miszerint a benne szereplő tanulmányok közötti összhang, az egyes írásokban részletezésre kerülő teóriák, magyarázatok több tanulmány mondanivalóját megerősítik, ahhoz elméleti kiegészítésként adekvát módon alkalmazhatók. A fejezet másik nagy egységében az egykori, kisebb-nagyobb funkcióváltáson átesett/áteső budapesti ipari ter(ület)ek térbeli trialektikába történő beillesztésére tesz kísérletet a szerző, amely során az akár sanyarú sorsú, akár sikerre ítélt barnamezők iránti általános attitűdök változását prezentálja. (Ezt a felhasználást, attitűdbeli pozitív változást bizonyítja a rendszerváltozás óta több egykori ipari területen megjelenő szubkultúrák megjelenése és terjedése.)

Az „új gazdaság” interpretációjával, a fordista-posztfordista átmenet főbb jellemvonásaival foglalkozik *Baji Péter* tanulmánya urbánus közegben. Az „új gazdaság” kibontakozását – olvasata szerint – az információ-, a kulturális és a kreatív gazdaság megjelenése, a kreatív osztály léte és integratív megjelenése hozza létre. A szerző a posztfordista gazdasági átalakulás legfőbb jellemzőit és a háttérmechanizmusokat döntően az észak-atlanti térség városi tereiben mutatja be, de a posztszocialista nagyvárosok adaptációját is vizsgálja. *Berki Márton* tanulmányához hasonlóan itt is megjelennek a globális és lokális lépték mellett a nagyvároson belüli városszerkezeti elemek, amelyekben látványos gazdasági és társadalmi átalakulások zajlanak az „új gazdaság” erősödése következtében – akár a dzsentifikációt, akár a vállalkozásintenzitást, akár a gazdasági aktorok közötti kooperáció erősödését vizsgáljuk.

A kötet záróakkordjaként *Díll Andrea* városok környezetpszichológiai megközelítésű írása szolgál, kiváló képet nyújtva az összefonódó, komplex téri és pszichológiai jelleggel leírható városi környezetről, urbánus élettérről. Mélyreható tudománysszociológiai elemzést kapunk a városkutatással foglalkozó különböző diszciplínák és a környezetpszichológia kapcsolatáról, elemzési lehetőségeiről. A szerző többször felhívja a figyelmet egyrészt a téma relevanciájára, másrészt az alulkutatottságára. A szisztematikus környezetpszichológiai városkutatás a nyugati tudományos világban folyamatosan erősödik. A szerző szerint fontos cél a hazai elindítása, a multi- és transzdiszciplináris vizsgálatok homlokterébe helyezése. Ennek érdekében számos kiváló példát, utat ismerhetünk meg, nemzetközi szintű sikeresen megvalósult/megvalósuló kutatásokról. A városi tér percepciója, annak főbb kutatási problémái is markáns, gondolatébresztő egységet jelentik fejezetének. Az urbánus tér percepciója mind kognitív, mind emocionális folyamat, amelyet a kulturális háttér erőteljesen befolyásol. Ezzel kapcsolatosan kiváló összefoglalást találunk a különböző kultúrák, nemek, életkori csoportok és egyes szakmaterületek térpercepciók különbségeiről. A város nagyléptékű szociofizikai környezet, amelyben a bio-pszicho-szociális és spirituális lényként egzisztáló ember a

túlzott ingergazdagság következtében túlterhelődik, (tútelítődik), az ott élők mentális állapottal kapcsolatba hozható pszichoszomatikus megbetegedései sűrűsödnek és gyakorivá válnak. A problémának és a problémára adható alternatív megoldásoknak elemzése kulcsfontosságú részét képezi a tanulmánynak.

Dúll Andrea és Izsák Éva, valamint a kötet összes szerzője élénk tárták a térkutatás, a városkutatás sokrétűségét, bemutatták lehetséges újszerű vizsgálati kereteket, irányokat, hozzájárulva az általános térintelligencia fejlesztéséhez. A mű olvasása után a tudásszerzés öröme tölti el az embert, ezzel együtt megfogalmazódik számos olyan kérdés is, amelyek a téma mélyebb megismerésére ösztönöznek.